

Pathétique Senfoni'yle karlı bir Şubat'ta St. Petersburg'dan Klin'e Çaykovski'nin izinde

EMRE ARACI

St. Petersburg'da Hermitage Sarayı Orkestrası ile geçtiğimiz şubat ayında "Osmanlı Sarayı'ndan Avrupa Müziği" temalı bir konser yönettikten sonra Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği rezidansında bir konferans veren yazarımız, Rusya seyahati sırasında izini sürdüğü Çaykovski'ye dair izlenimlerini Andante için kaleme aldı.

Pathétique Senfoni'nin ikinci bölümünde işitilen melânkolik aksak vals bir anda yerini Si minör tonalitesinden hüzünlü bir pasaja bırakır; hürriyetine kavuşmak isteyen yaratıcı ruh misali, gözyaşları gibi akan kemanlardan dökülen inici eksendeki tema kontrbas, timpani ve fagotlarda nabız atışı gibi hissedilen çivileyici Re pedalının âdeta simgelediği ve üzerinde asılı durarak pençesinden bir türlü kurtulunamayan kader ağları ile sarılmış gibidir. Bugün tabiatımız itibarıyla, benzer bir ruh hali içerisinde, aynı Re pedalının örseleyici vuruşlarının kendi nabzımızla da senkronize olduğunu kabul etmekten başka çaremiz olmadığını idrak edip, yüce Çaykovski'nin izinden yürürken, eserlerine nakşetmiş olduğu kriptik mesajlarını çözmeye gayret ederek kiracı olduğumuz şu dünyadaki mevcudiyetimize anlam kazandırabiliyor, sisli bir yolda, önceden o yolları kateden bu büyük sanatçının bizlere hediye etmiş olduğu maneviyat haritası ile önümüzü görebiliyor, içimizdeki endişe ve huzursuzluğu dindirme uğruna kendimizi, biraz olsun, teskin edebiliyoruz.

Karlı ve soğuk bir St. Petersburg sabahı bu hislerle Aleksandır Nevski Manastırı'nın bahçesindeki mezarlıkta ağır adımlarla yürürken ***Pathétique*** Senfoni'nin bu bahsettiğim bölümü bir türlü kulaklarımdan çıkmıyordu; tıpkı bir Merchant-Ivory filminde olduğu gibi, sanki eski kurmalı bir piyanoladan duyulan pasaj bir anda orkestraya sirayet ediyordu. İlk olarak notalarda keşfettiğim benliğimin haritasının çizdiği yol, beni 41 yaşımda Çaykovski'nin ruhani maneviyatının huzuruna çıkartırken o güzel mizacının bronza dönüşmüş bakışlarında kanatlı meleklerin konduğu bembeyaz karlar altındaki mezarı üzerinde, sevenlerinin bıraktığı kan kırmızısı karanfillerle karşılaşmak, tarifi mümkün olamayan bir diyara adım atmak gibi bir histi. Son bir parlayıştan sonra Ortodoks cenaze kora-

Çaykovski'nin mezarı

Matthew Bourne'un Kuğu Gölü yorumu

linin işitildiği "lamentoso" final geliyordu artık kulaklara o an. St. Petersburg'un güneşli soğuğunda hüznün yerini huzurun, endişenin yerini güvenin, gürültülü seslerin yerini sükûnetin aldığı bir histi bu, karlarla kaplı cennet bahçesinde o sabah ağır aheste Çaykovski'nin yattığı yere doğru yürümek, ***Pathétique*** Senfoni'nin davetiyesiyle o mezarın başında bir ömre saygı duyarak donmuş bir halde kaskatı durmak.

Kimine göre intihar pusulası, kimine göre kadere teslim oluş; ama ***Pathétique*** Senfoni hâlâ sırlarını ele vermeyen, anahtarı dehasıyla birlikte o toprağın altında saklı yatan esrarengiz bir bilmece ve her dinleyişte yaranıza sürdüğünüz zaman mucizevi bir şekilde sizi iyileştiren sihirli formülden çıkma bir merhem âdeta. Zaten Çaykovski de eserini ithaf ettiği ve çok sevdiği yeğeni Vladimir "Bob" Davidov'a yolladığı 23 Şubat 1893 tarihli mektubunda yeni senfonisini tanımlarken *"Seyahatim sırasında aklıma yeni bir senfoni yazmak fikri geldi, programlı bir senfoni, ama programı bir tür bilmece olacak - bırak tahmin etsinler; senfoninin adı Program Senfonisi (No. 6) olacak... İçindeki program tamamen sübjektif unsurlarla dolu olacak ve seyahatimde az sıklıkta olmasa da, aklımda eseri bestelerken, çok ağladım"* diye yazar. Şimdi ise bu evrensel tınılar ne çok ona derinden kulak verenleri ağlatıyor; Çaykovski'ye sahip çıkarak onu dünyaya kazandıran Nadezhda von Meck'e insan şükrediyor, aynı zamanda Klaus Mann'ın biyografik romanı ***Pathétique*** Senfoni'nin sayfalarında o cam gibi kırılgan boyuttaki duygusal yaşamöyküsünün bir başka yaratıcı sanatçıya nasıl ilham kaynağı oluşturduğunu görüyor.

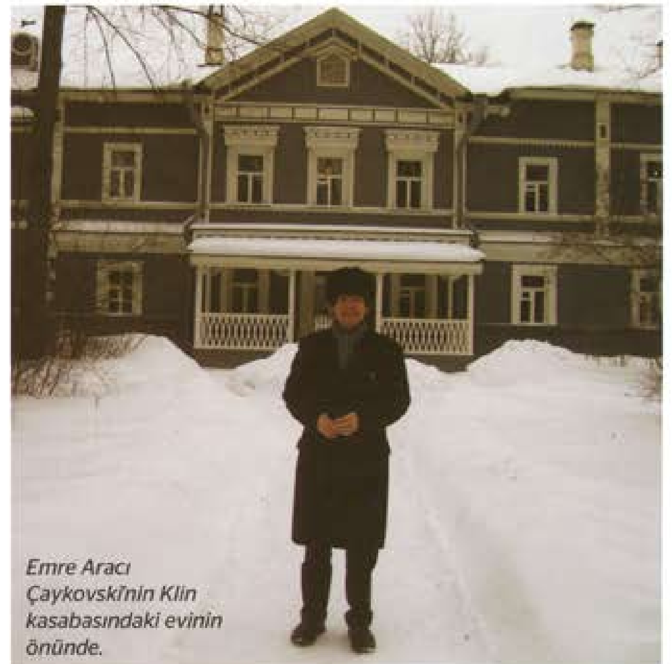
Büyük Petro'nun bataklık bir alanı kurutarak kurdurduğu ve Rusya'nın Batı medeniyetine açılan penceresi, Çarlık devri başkenti St. Petersburg, kış mevsiminde bütün damarları donmuşçasına buz kesmiş kanallar üzerinde oturan ve binalarından sarkan sivri buzul sarkıtların âdeta ***Fındıkkıran*** balesinin birinci perdesinin sonunda Clara ve Prens'in gittiği kar perilerinin yaşadığı diyarı andıran bir hava solutuyor ziyaretçisine. Kış aylarında güneşin sabah 9'dan sonra doğduğu, havanın ise öğleden sonra 3'te karardığı bu şehirden böylesine melânkolik besteler çıkmış olmasına şaşırmıyor insan. Ama St. Petersburg'da Çaykovski'nin izini sürmenin heyecanı, derece dışarıda eksi 16'yı gösterirken dahi kalpleri sıcak tutmaya yetiyor.

Çaykovski'nin sesini duymak

Röportaj vermek için gittiğim St. Petersburg Radyoevi'nde yaşadığım tecrübe ise işte böyle bir andı benim için. Ne tarih yaşanmış bu duvarların arkasında; 2. Dünya Savaşı'nda şehri kuşatan Almanlar'ın bombardımanı sırasında, 2 Eylül 1941'de Dimitri Şostakoviç bu radyoevinden halka hitaben konuşmuş: *"Bir saat önce büyük bir senfonik eserin iki bölümünü tamamladım. Eğer başarabilir de üçüncü ve dördüncü bölümleri de yazarsam bu eser yedinci senfonim olacak. Bunu size neden söylüyorum? Şu an beni dinleyen radyo dinleyicileri şehrimizde hayatın normal şekilde devam ettiğini anlasınlar diye".* Böylesine sanatsal bir direncin gösterildiği o yılların Leningrad'ında bugün artık vahşi Rus kapitalizminin mücadelesi veriliyor her köşe bucakta.

Radyo konuşmamda sıklıkla değindiğim Çaykovski'ye olan hassasiyetimden etkilenmiş olacak ki camekânın arkasında oturan ses teknisyeni hanım, mülâkat bitiminde *"Size bir sürprizimiz var"* diyor ve stüdyoyu bir anda Çaykovski'nin kendi sesi kaplıyor. 1890 yılında Julius Block tarafından yapılan bu tarihi kayıt 1997 yılında ilk defa Puşkin Müzesi Arşivi'nde ortaya çıkmış. Anton Rubinstein, şan sanatçısı Elizaveta Lavrovskaya, piyanist ve şef Vasili Safonov, piyanist Aleksandra Hubert ve Block'un seslerinin de yer aldığı bu kayıtta Çaykovski çok kısa bir iki cümle söylüyor, hışırtılı zayıf bir tonlamayla. *"Bu tril daha iyi olabilirdi ... Block iyi ama Edison daha da iyi ... Kim konuştu? Safonov olmalı".* İşte Çaykovski'nin ağzından çıkan ve tarihe işlenen kendi sesinden birkaç kelime ve bir ıslık sesi. Karanlıkta yolunuzu aydınlatan soluk ve titrek yıldızlar gibi parıldıyor bu kelimeler ve bir daha ***Pathétique*** Senfoni'yi işittiğinizde birer havai fişek gibi patlayacak bu sözlerin yankıları kulaklarınızda. St. Petersburg Radyosu'nda bundan daha canlı bir tarih dersi olabilir mi, diye düşünüyorum kendi kendime.

St. Petersburg'da Çaykovski'nin ruhunu soluyabileceğiniz bir başka mekân da tarihi Mariinski Tiyatrosu hiç şüphesiz. Komünizm devrinde Kirov adını alan tiyatronun geçmişi 18. yüzyıla, Büyük Katerina devrine kadar gidiyor, ancak bugünkü bina Çar 2. Aleksandır ve tiyatroya adını veren Hesse hanedanından gelme eşi İmparatoriçe Maria Aleksandrovna devrinden kalma. 2 Ekim 1860'da Glinka'nın ***Çarın Hayatı*** operası ile açılmış. Goblen havasındaki ihtişamlı perdesiyle Çarlık devri imparatorluk arması olan çift başlı kartal figürlerinin tekrar yerlerine yerleştirildiği ve kraliyet locasında dokuma bir Şark halısının göze çarptığı, Marius Petipa'nın pek çok Çaykovski balesini ilk defa sahnelediği Mariinski'de ***Kuğu Gölü***'nü seyretmek gerçekten de çok özel bir duygu.

Emre Aracı Çaykovski'nin Klin kasabasındaki evinin önünde.

Üstelik hâlâ Petipa'nın koreografisine sadık kalınarak gerçekleştirilen bu prodüksiyonların Mariinski'de devam ediyor olması günümüzde pek çok değişik versiyonları bulunan bu meşhur balenin otantik ve klasik halini yaşatmak açısından da çok önemli. Nitekim daha Aralık ayında aynı balenin Londra'da Sadler's Wells Tiyatrosu'nda Matthew Bourne'un erkek kuğularının dans ettiği versiyonunu gördükten hemen sonra Mariinski'deki orijinal prodüksiyonu görmek, insana bir asır içerisinde dünyanın sanatsal anlamda ne kadar değiştiğini minik bir şok etkisiyle göstermeye yetiyor. Bourne'un ***Kuğu Gölü*** her ne kadar Petipa'nın koreografisine son derece ters ve uzak düşse de esasında belki de Çaykovski'nin her zaman içinde duyduğu, ama dile getiremediği acılarını çok daha cesurane ve dürüst bir şekilde deşifre etmesiyle, bestecisinin ruhuna yakın bir versiyon.

Çaykovski'nin izinde St. Petersburg'dan ayrılmadan önce görülmesi gereken adreslerden biri de onun hayata gözlerini yumduğu ve kardeşi Modest'in bir zamanlar oturduğu Malaya Morskaya Caddesi 13 numarada bulunan apartman dairesi. Kolera mikrobu taşıyan suyu içerek ***Pathétique*** Senfoni'nin ilk seslendirilişinden bir hafta sonra 53 yaşında vefat eden, muhteşem yaratıcı bir dehanın son nefesini verdiği bu daire ne yazık ki özel bir mülk olduğu için ziyaretçi sadece dışarıdan binaya bakmakla yetinmek zorunda kalıyor. Üstelik bu tarihi hadise, mermer bir plaketle anımsanıyorsa da, yakışık almayacak derecede büyük mağaza isim panolarının sakilce işgal ettiği dış cephe duvarın üzerinde sıkışıp kalıyor.

Çaykovski ile ilgili olarak St. Petersburg'da ziyaret edilmesi gereken bir diğer adres ise, onun okuduğu ve bugün Nikolay Rimski-Korsakov'un adını taşıyan eski şehir konservatuvarı. Gerçi Çaykovski günümüzde kullanılan okul binasında hiç okumamışsa da kütüphaneye yaptığımız ziyarette gururla onun yazmalarından oluşan bir koleksiyonu önümüze getiriyorlar. Çaykovski'nin okul bitirme sınavı olarak bestelediği kantatının orijinal el yazması notası; onun dehasını gösteren, yer yer şiddetle çizilmiş, yer yer silik beliren mürekkebi daha tazeymiş gibi hissedilen notaların ruhundaki iniş çıkışların aynası. Mezarını görüp, sesini duyup bir de otografı ile karşılaştıktan sonra, yitik bir insanın mevcudiyetini mümkün olabildiğince hissetmeye başladığımız o an artık sıranın oturduğu evin kapısını çalmaya gelmiş olduğunu iyice anlıyoruz.

Rusların TGV'si olan yeni hızlı trenleri Sapsan, St. Petersburg'la Moskova arasını artık 4 saatte alıyor; bu romantik tren rotasında, süratin kaldırdığı kar bulutu içerisinde uçarak giderken, aynı zamanda Çaykovski'nin son yaşadığı mekân olan Klin'deki evine doğru yönümüzü çevirmiş olmanın heyecanını duyuyoruz. Moskova'nın 85 kilometre kuzeybatısına düşen ve St. Petersburg - Moskova hattında yer alan Klin kasabasındaki iki katlı ahşap evi Çaykovski çevre köylerde değişik evlerde yaşadıktan sonra 1892 Mayıs ayında kiralamış. Moskova'nın kalabalığından ve yoğun sosyal hayatından giderek uzak durmaya gayret eden Çaykovski için burası çok sevdiği tabiatla bütünleşebildiği tam bir inziva yeri olmuş. Hep fotoğraflarından gördüğüm ağaçlar altındaki uzun bir yolun sonunda beliren bu ev zaman zaman rüyalarıma girerdi.

Bir mıknatıs gibi aynı ruh kimyasını taşıdığını hisseden insanları kendine çeken bu mabedi ziyaret ettiğimde aynen kapağını açtıkları bir dolaptan geçip Narnia'ya giden çocuklar gibi

Çaykovski'nin yatak odasının eski bir fotoğrafı.

Bestecinin yatağı.

Oturma köşesi.

Becker piyanosu.

Klin'de Pathetique Senfoni'nin yazıldığı masa.

Melancolie tablosu

ben de sanki o aradığım dünyayı görerek, anlayıp, ne olduğunu tanıma fırsatını yakalayacağıma inanırdım. Dolayısıyla Klin'e yapılan bu ziyaret benim için bir besteci evinden öte çok farklı enerjilerin hissedileceği, terapi gibi bir duyguydu. Boşa da çıkmadı bu beklentilerim. Yapraksız ağaçların arasında karlar altında uzakta beliren mavi-gri tonda boyalı bu ev, bahçe hududunun etrafını saran modern Sovyet yapılaşmasına rağmen kalabalıkta göze çarpan kişilikli ve mütevazı bir insan gibi duruyordu. Burayı böyle bir mevsimde karlara gömülü olarak ilk defa görüyor olmak da ayrı bir talihti. Üstelik kimsecikler de yoktu etrafta.

Çaykovski'nin hayatını özetleyen tablo

Çaykovski'nin silindir şapkası, bastonu, eldivenleri, üzeri otel etiketleriyle dolu eski seyahat bavulları; yapayalnız bir hayattan geriye kalan melânkoli yüklü objeler, soluk aile fotoğrafları, Mozart'a duyduğu hayranlıkla bir dolap dolusu onun eserlerinin notası, New York hatırası olarak küçük bir Hürriyet Abidesi modeli, maun ve ceviz eski Rus mobilyaları, ağır kumaştan perdeler, Becker marka siyah kuyruklu piyanosu, Mendelssohn'a ait olduğu söylenen ve kendisine hediye edilen bir orkestra şefi bageti, sabahları oturup kahvaltı ettiği boyalı camlı ve bahçedeki ağaç dallarını içine yutan bir tabiat köşesi, üzerinde her an bir mektup kaleme alınacakmış gibi sahibini hazır bekleyen, piyanosunun hemen yanıbaşındaki, çalışma masası.

Ancak evin kalbi esasında salondan bir perdeyle geçilen Çaykovski'nin yatak odasında atıyor; dehanın duygularını notaya döktüğü, coşkusunu ve depresyonunu seslere dönüştürdüğü evin belki de en sade köşesi. Gerçek sanat adamının gösteriş ve "vanité"den uzak benliğiyle yüz yüze geldiği kutsal bir oda; dökme demirden küçük ve dar bir âdeta hapishane yatağı, üzerinde bizim Anadolu motiflerini andıran sade bir örtü, yerde desenli eski bir çift terlik, duvardaki çerçevede ise karanlık bir ayışığı betimlemesi; bulutlar arasından sular üzerine akseden sarı ve soluk bir hüzme. Tablonun adı Çaykovski'nin hayatının tek kelimeyle ifadesi: ***Mélancolie***.

Pathétique Senfoni işte çoğunlukla bu odada yaratılmış; yatağın hemen karşısında cama karşı, daha doğrusu pencereden uçsuz bucaksız ormana doğru bakan cilâsız tahta bir masa üzerinde. Böylesine derin hislerle yüklü Çaykovski'nin kendi Requiem'i havasındaki son senfonisinin doğduğu bu sade tezgâh, onun yalnız mevcudiyetinin en somut belirtisi gibi. Bu anda işte insanın aklına onun Sergey Taneyev'e 8 Nisan 1878'de yazdığı mektupta söylediği şu sözlerin doğruluğu geliyor: *"Bütün formlar içerisinde en lirik olan senfoninin, kelimelerin yetmediği, ruhun ifade etmeyi arzuladığı ve ifade edilmek için avaz avaz bağırdığı her şeyi ifade edebilmesi gerekmez mi?"* Çaykovski'nin ölümünden sonra kardeşi Modest ve yeğeni Bob Davidov'un satın alarak yaşadıkları ve müzeye çevirdikleri Klin'deki bu evde işte ruhun ifade etmeyi arzuladığı ve ifade edilmek için avaz avaz bağırdığı her şeyi ifade edebilecek kudrette olduğu hâlâ açıkça hissediliyor; hatta burada insan o karlı Şubat günü oturup salondaki Becker piyano eşliğinde onun ***Pathétique*** Senfoni ile aynı zamanda bestelediği, sözleri Daniil Maksimoviç Rathaus'a ait olan Op. 73, 6 numaralı ***"Snova, kak prezhde, odin" (Yalnızım yine, eskiden olduğu gibi)*** mısraıyla açılan romansını gözleri kapalı olarak işitmek istiyor. Makalemi bu hislerle noktalarken şimdi gidip o romansı dinleyeceğim tekrar tekrar ve karlar altındaki Klin'de o ağaçlar arasında saklı evi, o karlı Şubat gününü, o ayışığı tablosunu ve sanatçı yalnızlığını hatırlayacağım... **A**

Yalnızım yine, eskiden olduğu gibi

Yalnızım yine, eskiden olduğu gibi,
Ve tekrar dayanılmaz bir endişe doluyor kalbime.
Pencereme bakıyor kavak ağacı
Ay ışığı düşmüş üstüne
Pencereme bakıyor kavak ağacı
Yaprakları bir şeyler fısıldıyor,
Gök dolu parlayan yıldızlarla,
Sevgilim, neredesin şimdi?
Söyleyemiyorum ki her şeyi,
Olup biteni içimde.
Dostum, lütfen, Tanrı'ya dua et benim için,
Çünkü ben zaten dua ediyorum senin için.

Daniil Maksimoviç Rathaus
(Çeviren: Emre Aracı)

Rusya seyahatimiz sırasında bizi ağırlayan St. Petersburg Başkonsolosumuz Mehmet Çınar ve eşi Benay Çınar'a, Başkonsolosluk mensuplarına, Klin'e ulaşmamızı sağlayarak, bizi Moskova'da ağırlayan T.C. Moskova Büyükelçiliğine, Elçi Müsteşar Lale Ülker'e ve emeği geçen Büyükelçilik mensuplarına teşekkürü borç bilirim. **(E.A.)**